

Yayın Geliş Tarihi: 28.04.2021
Yayına Kabul Tarihi: 14.12.2021
Online Yayın Tarihi: 31.12.2021
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.929247

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 23, Sayı: 4, Yıl: 2021, Sayfa: 1521-1541
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

XVI. YÜZYILDA OSMANLI TAŞRA YÖNETİMİNDE MEHAYİF MÜFETTİŞLERİ

Savaş YILMAZ*

Öz

Osmanlılar, yönetim sistemlerini, merkezi yönetim etrafında taşra idari yapısını oluşturarak zamana ve ihtiyaçlara göre kurmuşlardır. Mutlak idarenin, meşruiyet kaynağı ise Divân-ı hümayûn'du. Osmanlılar, mülki yapılarını; eyalet, sancak, kaza ve karye/köy olarak güçlü, birbirleriyle bağlı ve bağımlı bir şekilde oluşturmuşlardır. Zincirin halkaları gibi daimi bir bağ ile örülen yönetim sistemi üzerinde merkezi yönetimin varlığı her zaman aktif ve dinamikti. Merkezi yönetim, ülkenin en ucra köşesine kadar gücünü dinamik ve güçlü yönetim ağı ile sağlamıştı. İdari mekanizmaya işlerlik kazandırmak için teftişi etkin ve etkili kullanılmıştı. Osmanlılar, taşrayı değişik metotlarla denetlemişlerdi. Bunların başında tahrirler gelmekteydi. XVI. yüzyılda halkın; Divân-ı hümayûna şikâyetlerinin genelini, tahrirlerin kanuna ve deftere uygun yapılmaması oluşturmaktaydı. Taşranın teftişinde halkın muhtelif konular hakkındaki şikâyetleri ile önceki idarecilerin, taşra yöneticilerinin suistimallerine dair Divana arzları belirleyici olmuştu. Böylece merkezi yönetim; taşra yönetimini, çoklu denetim ve teftiş mekanizmasıyla kontrol etmeye çalışmıştı. Bu çalışma, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde; taşra idaresinin teftişinde, mühimme defterlerine yansıyan şikâyet konularına dayanmaktadır. Mühimme defterleri bundan dolayı asıl kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: XVI. Yüzyıl, Divân-ı Hümayûn, Taşra Yönetimi, Mehâyif Müfettişleri, Tebaa/Halk

THE INSPECTORS IN PROVINCIAL ORGANIZATION OF OTTOMAN EMPIRE IN SIXTEENTH CENTURY

Abstract

The Ottomans had established their management systems according to the time and needs by forming the provincial administrative structure around the central government. The source of legitimacy of absolute administration was the Imperial Council. The

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yılmaz, S. (2021). XVI. yüzyılda Osmanlı taşra yönetiminde mehâyif müfettişleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (4), 1521-1541.

* Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0000-0002-6979-6595, syilmaz3840@hotmail.com.

Ottomans had formed their property structures as provinces, sanjaks, towns and villages in a strong and dependent way. The existence of the central government on the management system, which was knitted with a permanent bond like the links of the chain, was always active and dynamic. The central government, its power to the farthest corner of the country; had provided with a dynamic and strong management network. Had used the inspection effectively to bring the administrative mechanism into force. The Ottomans had inspected the provinces in different methods. Among them, cadastral registers were the first ones. In the sixteenth century, most of the complaints of the people/subjects to the Imperial Council was decisive that the cadastral records were not made in accordance with the law and the book. In the inspection of the provinces, the complaints of the people about various issues and the submissions of the previous administrators to the council about the abuses of the provincial administrators were decisive. Thus, the central government tried to control the provincial administration with multiple control and inspection mechanisms. This study is based on the complaints that were reflected in the Mühimme registers during the inspection of the provincial administration in the Ottoman Empire in the sixteenth century. Mühimme records are therefore used as the main source.

Keywords: *Sixteenth Century, Imperial Court, Provincial Administration, Persecution Inspectors, National Subject.*

GİRİŞ

Devletlerin, varlıklarını sürdürmelerinde siyasi yapılarının ne kadar önemli olduğu bilinmektedir. Siyasi yapının oluşumunda ise devlet yöneticilerinin irade ve kararları belirleyici olmuştur. Burada, o zaman “devlet nedir, neden devletin varlığına ihtiyaç duyulmuştur?” gibi sorular akla gelebilir. Bu nedenle, konumuz gereği, Osmanlı yönetim yapısı hakkında bilgi vermeden önce yönetim yapısını şekillendiren, devlet kavramı üzerinde kısaca durulması yerinde olur. İbn Haldun; “Devlet, nedensellik (illiyet) kanunıyla belirlenen ve kendi ömrünü bağımsızca sürdüren tabii ve gerekli beşeri bir kurum olmakla kalmaz, devlet medeniyeti mümkün kılan siyasal ve sosyal birimdir.” (Hassan, 1998, s. 58) diyerek siyasi ve sosyal yapının menbaini açıklayıp devletin gerekliliğine ışık tutmuştu. Osmanlılar, bu felsefeden esinlenerek yöneticilerle toplumsal dokunun özgün bileşkesinden kurumsal yapılarını oluşturdular. Osmanlı Devleti’nin, patrimonyal yapısı ise devlet ve toplum ilişkilerinde düzenli bir ahengi sağlamıştı (Barkey, 2011, s. 9). Kamusal ve sosyal alanda ahenk ve düzenin sağlanması için devlet kavramı somutlaştırılarak Divân-ı hümâyûn kurulup işlerlik kazandırıldı. Divân-ı hümâyûn, devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı en üst karar merkeziydi (Uzunçarşılı, 2011b, s. 501). Bu nedenle devletin, en üst kurumsal yapısı olan Divân-ı hümâyûn ile tebaanın/halkın hak ve sorumlulukları da belirlenmişti. Böyle bir anlayış; halkın, devlete bakış açısını belirlemiş ve devlete “baba” denilmesini sağlamıştı.

Osmanlı yönetim ağı oluşturulurken, sosyal hayatın düzenlenmesinde, hangi ilkelerin dikkate alınması gerektiğine de önem verilmişti. Beylik yıllarından itibaren siyasi ve sosyal hayatın düzenlenmesinde temel ilke olarak adil yönetim anlayışını benimsenmişti. Osman Bey, bunun sağlanması için taşranın yönetimine beyin yanı sıra kadıyı da atamıştı (Matrakçı Nasuh, 2019, s. 127). Yani taşraya yürütme erkini kullanacak beyin yanı sıra kadının da atanması; tebaaya can, mal ve namus güvenliğinin, devletin sorumluluğunda olduğu gösterilmek istenmişti (Yılmaz, 2017, ss. 19-20). Osman Bey bu uygulamasıyla adil yönetim ilkesini ön plana çıkararak halk ile yönetim arasında bir bağ oluşturup devlet ile halkın kaynaşmasını amaçlamıştı.

Devletin siyasi sınırlarının XV. ve XVI. yüzyıllarda genişlemesine bağlı olarak zamana ve ihtiyaçlara göre Osmanlılar, yönetim yapıları üzerinde bazı değişikliklere gittiler. Bunun için merkezi yönetimin, etkinliği ile gücünü artırmak ve taşra yönetimini daha hızlı ve dinamik hale getirmek için eyalet ve sancak sayısını artırdılar (Pitcher, 2019, s. 180). Bu yeni durum; geniş bir coğrafi alanda, siyasi yapı içerisindeki taşra yöneticilerinin suistimallerinin önlenmesi, merkezi yönetimin taşraya gönderdiği kanun ve fermanlara uyulup uyulmadığı ile yayınlanan kanunnâme ve adaletnâmelerin işlerliğine ne kadar dikkat edilip edilmediği gibi hususlara bağlı sorunlara neden olmuştu. Karşılaşılan sorunların çözümü ile taşranın denetlenebilmesi için “reaya/askerî, zimmi/Müslüman, herkese şikâyet için arz...” (İnalçık, 2005, s. 50) hakkı verilmişti. Halk, şikâyet ve isteklerini Divana, toplu halde (mazhar)¹ ya da bireysel (arzuhâl)² olarakta yapabilmekteydi (İnalçık, 2010, s. 131). Toplumun çeşitli kesimlerine şikâyet hakkının verilmesi; taşra yönetimi hakkında bilgi edinilmesinde bir araç olduğu gibi halkın hangi konularda, yönetimden rahatsız olduğunun da belirlenmesine imkân vermişti. Halka verilen arzuhâl hakkının ne kadar yerinde bir uygulama olduğu XVI. yüzyılın ortalarına doğru devletin, mülki yapısındaki bozulmalar ile çözümlerin anlaşılması bakımından önemli bilgi sağlamasından da anlaşılabilir. Divana iletilen arzlarının genelinde mülki yapıda baş gösteren bozulmalarda, yöneticilerin görevlerini suistimalleri dikkat çekmekteydi (Cezar, 1965, ss. 47-48).

¹ **Mazhar:** 1. Hakk’ın sıfat, isim ve fiillerinin zuhur ve tecelli ettiği yer anlamında tasavvuf terimi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Ali Ünal, Paradigma Osmanlı Tarihi ve Sözlüğü, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 451.

² **Arzuhâl:** Osmanlı devrinde bir dilek ve şikâyet bildirmek üzere alttan üste yazılan veya bugünkü karşılığı dilekçe olan belge türü. Arzla aynı vazifeyi görmekle beraber gerek sunulan şahıslar ve gerekse şekli itibarıyla aralarında bazı farklar vardır. Arz genellikle devlet görevlilerinin resmi, arzuhâl ise re’âyâ veya askerî sınıfın şahsi dilekçelerine denir. (OBD, 303), Ünal, Osmanlı Tarihi ve Sözlüğü, s. 52.

İşte taşra yöneticilerinin, suistimallerinin önlenip haksızlık ve yolsuzlukları hakkında gerekli idari, cezai işlemlerin yapılabilmesi için mehayif müfettişlerine önemli görev ve sorumluluklar verilmişti. Teftiş ve denetim mekanizmasının çalıştırılmasıyla sorunların çözümünde daha hızlı hareket edilip yöneticilerin üzerinde her zaman kanun gücünün olduğu da gösterilerek suistimalleri ile keyfi uygulamaları önlenmeye çalışılmıştı.

OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜLKİ YAPI

Osmanlıların mülki/kurumsal yapılanması uzun bir tarihi süreçten, değişik medeniyetlerin siyasi ve kültürel yapılarının özümsemişiyle yoğrulmasıyla oluşturulmuştu. Osmanlılar, merkezi yönetim etrafında taşra yapılanmasını; beylerbeyliği, sancakbeyliği, kaza ve karye/köy şeklinde oluşturmuşlardı. Bu yönetim birimlerinin, görev ve sorumlulukları da belirlenmişti (Yılmaz, 2019, s. 111). Böyle bir siyasi yapının en önemli unsurları arasında, bürokratik yapı gelmekteydi. Yönetim sistemi içerisinde özgün ağırlıkları olan bürokratların, keyfiliklerinin önlenmesi, kanun ve fermanlara uyup uymadıklarının denetlenmesi ile tebaanın huzurla gündelik işlerini yapabilmeleri için merkezi yönetim gayret etmişti (Yılmaz, 2021, ss. 198-199).

Osmanlılar, dinamik ve disiplinli bir devlet teşkilatı oluşturabilmek için çalışmışlardı. Mülki yapıyı kurarlarken, kendilerinden önce tarih sahnesinde varlık göstermiş, Türk-İslam Devletleri'nin yönetim sistemlerinden de yararlanmışlardı (İpşirli, 2002, s. 1549). Ayrıca kurumsal yapının oluşturulmasında diğer devlet ve milletlerin, siyasi yapılarından da etkilenmişlerdi (Turan, 2003, s. 232). Kurumsal yapılarını zamana ve ihtiyaçlara göre reformize ederek kendilerine has devlet sistemini kurup birebir iktibaslarda bulunmamışlardı (Köprülü, 2004, s. 180). Osman Bey; uç beyi iken, Selçuklu Devlet yapısında etkilenerek beyliğinin siyasi çatısını oluşturmaya çalıştı (Emecen, 2018, s. 16) Devlet teşkilatlanmasını, Türkmen boy sistemine göre meydana getirdi (Emecen, 2002, s. 29). Bu siyasi çatının; tam anlamıyla, işlerliğe kavuşturulup yönetim merkezi haline getirilmesini ise Orhan Bey sağladı. Bunun için devletin ilk idari yapısı olan Divan-ı hümâyûnu kurarak devlet işlerini burada yönetti (Taneri, 2019a, s. 73). Divan; yasama, yürütme ve yargı erkinin kullanıldığı, devlet işlerinin kesin olarak görüşülüp karara bağlandığı, bakanlar kuruluna benzemekteydi (Uzunçarşılı, 2011b, s. 501). Burada, devlet işleri görüşülüp karara bağlanarak padişahın onayına sunulması (Halaçoğlu, 2002, s. 1465) da yönetimde istişareye ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

Osman Bey ile devletin kurumsallaşma süreci başlamış, oğlu Orhan Bey ile de mülki yapılanmada; idari (Gökbilgin, 1977, s. 18), mali, adli (Ahmet Lütfi,

1979, s. 8) ile eğitim (Uzunçarşılı, 2011b, s. 522) alanlarında, hızlı bir şekilde kurumsallaşmaya gidilmişti. Zamana ve ihtiyaçlara göre padişahlar, devletin teşkilatlanmasına katkı sağlamışlardı. I. Bayezid, merkezi yönetimin kurumsal yapısını, güçlü ve dinamik hale dönüştürmüştü. I. Bayezid'in başlattığı merkezi yapılanma (Akyıldız, 1998, s. 128), Fatih Sultan Mehmet ile asli şeklini almıştı (Kritovulos, 2020, s. 16). Yavuz Sultan Selim döneminde ise devletin sınırlarının oldukça genişlemesiyle farklı kültür ve siyasi yapılarla karşılaşmıştı. Halkın ihtiyaçlarının ivedilikle karşılanması, yönetimin daha aktif olması için kanunnâme hazırlamıştı. Yavuz oldukça tafsilatlı bir kanunnâme hazırlatarak yönetim sistemini ve sosyo-ekonomik yapıyı disiplinize ederek merkezi yönetimi daha güçlü hale getirmişti (Yılmaz, 2021, s. 51). Kanunî Sultan Süleyman'da, devletin yönetim yapısında, çağın gerekleri ile ihtiyaçlara göre düzenlemelere giderek kendi adıyla bilinen kanunnâmesini yayınlamıştı. Bu şekilde Fatih döneminde başlatılan kurumsal yapıdaki reform niteliğindeki yenilikler, Kanunî ile zirveye ulaşmıştı (Yılmaz, 2021, s. 53).

Tarihi süreç içerisindeki gelişmelerden de anlaşılacağı gibi Osmanlı Devlet sisteminin; durağan bir yapıda olmadığı, yeniliklere açık olduğu görülmektedir. Fetihlerle yeni kültür ve devlet sistemleriyle karşılaşılmasının doğal bir sonucu olarak kendi içinde yenilenebilen akla ve bilime dayanan bir yönetim sistemi oluşturulmuştu. Böylece devletin siyasi sınırlarının genişlemesine paralel olarak mülki yapıdaki değişiklikler, sistemli ve planlı bir şekilde ihtiyaçları karşılamaya yönelik olmuştu.

Osmanlı Merkezi Yönetimi

Osmanlılar siyasi örgütlenmelerini, bilge devlet adamı Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig'inde; "Adil kanunlar koyma ve onları tarafsızlıkla uygulama yoluyla bir hükümdar, uzun süre egemenliğini koruyabilir." ve "beylik iyi bir şeydir; fakat daha iyi olan kanundur ve onu tatbik etmek lâzımdır." (İnalçık, 1966, ss. 268-269) ilkesi doğrultusunda kurmuşlardı. Ayrıca siyasi yapılanma ile siyasi kültürü, patrimonial-bürokratik bir anlayışın yanı sıra İslami ve Yakındoğu'ya özgü fikirlerle "Daire-i Adliye" kavramı üzerine oluşturdular. Daire-i Adliye ise sekiz ilkeye dayanmaktaydı. Bunlar; "Bir devletin şeriatı uygulayabilmesi için bir hükümdara sahip olması gerekir; bir hükümdar askersiz hükmedemez; serveti olmadan da asker toplayamaz; serveti ona sağlayan reayasıdır; reayayı hükümdara kul eden adalettir; adalet dünyanın kurtuluşunu sağlayacaktır; dünyanın dayanağı devlettir ..." (Barkey, 2011, s. 28) şeklinde idi. Bu anlayış doğrultusunda; taşra yönetimi; "...beylerbeyliği, sancakbeyliği, kaza ve karye şeklinde düzenlenerek..."

(Uzunçarşılı, 2011b, s. 503) dıştan içe doğru bir sarmal gibi birbirini denetler bir şekilde, dinamik ve güçlü bir yapı üzerine kurulmuştu.

Orhan Bey; beyliğin kurumsal yapıya kavuşması için, mülki, adli ve askerî alanda önemli çalışmalar yaptı (Ahmet Lütfi, 1979, s. 7). Bu amaca ulaşmak için hanedan üyeleri arasında görev dağılımında bulunarak informel bir yönetim biçimini benimsedi. I. Murat ise “ülke hanedanın ortak malıdır” anlayışı yerine “ülke padişah ve oğullarındır” anlayışını benimseyerek merkezi yönetimi güçlendirmeye çalıştı (İmber, 2006, s. 168). Padişah, merkezi yapıyı daha da güçlendirmek için hükümdarın kardeş ve oğullarına ordu komutanlığı görevi vermemiş, Divân-ı hümâyûn toplantılarına katılmalarına da son vermişti (Gökbilgin, 1977, s. 22). Bu bağlamda reformist bir yaklaşımla; Yeniçeri Ocağı (Taneri, 2019b, s. 65), “ebnây-ı Sipâhiyân Bölüğü” adı ile süvari (sipahi) birliğinin (Mustafa Nuri Paşa, 1992, s. 19) yanı sıra devletin ilk maliye teşkilatını da kurarak (Karamursal, 1989, s. 2) hazinenin gelir ve giderlerini kontrol etmişti. Kurumsal yapısının esasını adalet ilkesi belirlediği için kazaskerlik makamını kurup adalet mekanizmasına işlerlik ve bağımsızlık kazandırmıştı (Ahmet Lütfi, 1979, s. 20). Ayrıca şer’î hükümlerin yanı sıra örfî uygulamalara da önem vermişti (Mumcu, 2007a, s. 28).

Fatih ise devletin teşkilatlanması ile merkezi yönetimindeki güç ve otoritesine, kanunnâmesiyle büyük bir ivme kazandırmıştı. Kanunî de kendi adıyla bilinen kanunnâmesini hazırlatarak kurumsal yapıyı daha da güçlendirdi. Bu kapsamda merkezi yönetimin görev ve sorumluluklarını belirledi. Bu görev ve sorumluluklar; “...yerel yönetimlerin denetlenmesi, saray erkânının gözetilmesinin, ...” yanı sıra “... yönetim kurumunu ve devleti düzenleyen kuralların hazırlanması ve özenle geliştirilmesi, yönetim mekanizmasının her bölümünün en iyi durumda sürdürülmesi, yönetimin amaçlarını gerçekleştirmeye yeterli para ve yolların bulunması, bu para ve yöntemlerin gereken yer ve zamanda, uygun kişilere, uygun miktarda sağlanması, hükümet işlerinin yürütülmesi için gerekli yazılı yasaların hazırlanması ve kaydedilmesi, işlev de hükümetle ilintili olmayan vatandaşlar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi” (Lybyer, 2011, ss. 160-161-162) kapsamaktaydı.

Padişahlar; “... İmparatorluk dâhilinde en yüksek otorite olarak, askerî, mülki ve dini salâhiyetlerle, teşrii, icrai ve kazai kuvvetleri nefislerinde cem...” (Barkan, 2001, s. XLIII) ederek iktidarlarını daha da güçlü hale getirdiler. Ancak XVI. yüzyılda “Yüksek Osmanlı” döneminde yavaş yavaş bir durağanlaşma baş göstermiş ve devlet eski gücünü kaybetmeye başlamıştı. Bu durum yüzyılın sonlarına doğru iyice belirginleşmiş, ülke geneline hâkim olunmakta bazı

sorunlarla karşılaşılmıştı (Hütteroth, 2002, ss. 85-86). Merkezi yapıdaki bozulmaların akisleri, kısa bir süre sonra taşra yönetiminde de kendini göstermişti. Beylerbeyi, sancakbeyi gibi üst düzey bürokratlar ile hizmetindekilerin; keyfi davranışları ile kanunsuz ve hukuksuzlukları, Divân-ı hümâyûna şikâyet edilen davaların başında gelmişti (Yılmaz, 2019, s. 120).

Osmanlı Taşra Yönetimi

Osmanlı taşra yönetiminde; beylikten devletleşme sürecine gidilirken, yönetim birimlerinin işlevleri hakkında bir belirsizlik bulunmaktaydı. Eyalet, sancak, kaza ve nahiye gibi yönetim yerleri karıştırılmaktaydı (Halaçoğlu, 2003, s. 83). Osmanlı kurumlarının zamanla oluşmasıyla taşra yönetimi; eyalet, sancak, kaza ve karye/köy şeklinde görev ve sorumluluk alanlarına göre belirlendi. Taşra yönetiminin en yetkili karar merkezi; beylerbeyliği ile sancakbeyliği, askerî-idari yönetim merkezi, kaza ise adli-idari yönetim yeri olmuştu (Yılmaz, 2017, s. 18). Böylece siyasi yapının, taşra yapılanmasındaki belirsizlik giderilerek yönetim yerlerinin görev ve sorumlulukları kesin bir şekilde tanımlanmıştı.

Yönetimin daha kolay ve hızlı sağlanabilmesi için halkın kültürel, dini ve sosyo-ekonomik durumu da göz önünde bulundurulurdu. Bunun için salyaneli, salyanesiz ve ocaklık şeklinde taşranın idari yapısı belirlenirdi. Taşra yönetiminde, birinci derecede sorumlu yönetim yeri eyaletlerdi. Eyaletlerin yönetiminde, beylerbeyleri sorumlu olup merkezi yönetimce atanıp görevden alınabilirlerdi. Bu şekilde; merkezi yönetim, bütün güç ve otoritesini taşra yönetimi üzerine hâkim kılabilmekteydi (Uzunçarşılı, 2011c, s. 323). Padişahı temsilen görevlendirilen beylerbeylerinin; buldukları yerlerin güvenliğinin sağlanmasından (BOA MD 27, h. 838, s. 349), tımarların dağıtılmasına kadar pek çok görevleri vardı (Özçelik, 2016, s. 5) Eyaletlerdeki, idari işlerin yürütülmesinde beylerbeylerine;“...kadı, dizdar, yine yeniçeri kethüdası, kethüda yeri, zeamet sahipleri ...” (Ünal, 2012, s. 13) gibi görevliler yardımcı olurlardı.

Sancaklarda, taşra yönetiminde önemli yönetim yeri olup askerî ve idari işlerin yürütüldüğü yerlerdi (Çakmak, 2019, s. 33). Daha da önemlisi buralarda, devletin iktisadi yapısı belirlenirdi (Özçelik, 2016, s. 30). Sancakbeylerinin asli görevlerinin başında savaş zamanında bağlı oldukları beylerbeyinin sancağı altında sefere katılmaları gelmekteydi (Uslu vd., 1996, s. 248). Sancağa bağlı kazaların; askerî işleri ile asayişinin sağlanmasında subaşılar, hukuki işlerin yürütülmesinde ise kadılar sorumluydu (Uzunçarşılı, 2011b, s. 581). Ancak buralarda, huzur ve emniyetin sağlanması subaşılar eliyle yürütülse de sancakların genelinde huzur ile güvenliğin sağlanmasında birinci derece sancakbeyleri sorumluydu.

Osmanlı idari yapısında, devlet görevlileri ile halk arasında en yoğun ilişkilerin yaşandığı idari yerlerin başında, kazalar gelmekteydi (Yılmaz, 2017, s. 23). Kazaların yönetiminde ise kadılar sorumluydu. Kadılar, yargı görevlerinin yanı sıra kazanın; sosyo-ekonomik yapısını düzenleyerek alt yapı hizmetlerinin yerine getirilmesi, güvenliğin sağlanması gibi görevleri yerine getirirlerdi (Ortaylı, 2016, s. 41). Kazalarda; adli, idari ve mali yönetim işlerinin yürütülmesinde sorumlu olan kadıların (Ekinci, 2017, s. 368) teftişinde kazaskerler sorumluydular (Yılmaz, 2018, ss. 423-424).

MEHAYİF MÜFETTİŞLERİ

Taşrada görevini suistimal edenler hakkında; halkın ya da sabık/önceki yöneticilerin, şikâyetleri değerlendirilerek merkezden özel yetkili müfettişler atanırdı. Bunlara ise mehayif müfettişleri denilirdi. Bunlar merkezi yönetimce, taşranın; idari ve adli işleri ile şikâyetlerin değerlendirilmesi için atanan üst dereceli bürokratlardan olabildikleri gibi bazende taşradaki yöneticiler ile seyfiye mensupları arasındaki çavuşlardan da seçilebilirlerdi (Yazıcı, 2019, s. 449). Merkezi yönetim teftiş ile “...bir vilâyete hâkim tayin olunmaktan murad-ı hümayunum ol vilayetin re’aya ve beraya ve zu’afâçası eyyam-ı adalet encamından amude hal olub zalemeden himayet ...” (BOA MD 69, h. 373, s. 187). olunmasını amaçlamıştı.

Taşranın teftişinde görevlendirilen mehayif müfettişlerinin atanmasında güvenilir kişiler olmasına oldukça önem verilmişti (Yılmaz, 2021, s. 223). Müfettişler, doğrudan merkezi yönetim tarafından görevlendirildikleri için taşrada herhangi bir mülki amire karşı sorumlu değillerdi (Uzunçarşılı, 1988, s. 128). Geniş yetkilerle taşraya gönderilen müfettişler; kritik görevleri yerine getirerek adaletin yerini bulması ile kamu güvenliğinin sağlanması için çalışırlardı. Ayrıca siyasi irade, teftiş erkini kullanarak bürokratların suistimallerini önlemeye, onların verimliliğini artırmayı amaçlardı. Bu bağlamda halkın sorunlarına çözümler aranarak devlet ile halk arasındaki bağın korunmasına da gayret edilirdi (Yılmaz, 2021, s. 200).

Taşra İdaresinin Denetiminde Mehayif Müfettişlerinin Rolü ve Önemi

Geniş bir coğrafyada siyasi güç ve otoritelerini devlet teşkilatlanması ile sürdüren Osmanlılar, ülke genelinde huzurun sağlanıp kamu hizmetlerinin yürütülmesi için teftiş mekanizmasını etkili bir şekilde kullanmışlardı. Merkezi yönetimin çeperinde içten dışa doğru bir yönetim ağıyla taşra yönetimi kurulmuştu. Yetki ve tesir alanı bir üst yönetim yerine bağlı olan taşra yapılanması; köy, kaza, sancak, eyalet şeklinde bir ağ ile örülmüştü. Her bir idari yapı, birbirinin

bütünleyicisi olarak merkezi sisteme bağlanmıştı. Böyle bir idari yapıdaki halkın kaderi, yöneticiler eline bırakılmamıştı.

Taşra idaresinin denetiminde, merkezi yönetim, değişik denetim mekanizmalarına işlerlik kazandırarak halkın güven ve huzur içerisinde gündelik yaşamını sürdürmesini amaçlamıştı. Bunun için halka arzuhâl, devlet memurlarına ise değişik konularda arz hakkını vermişti. Bu şekilde taşra yöneticilerinin başlarına buyruk davranamayacakları ile her zaman denetime tabii tutulacakları gösterilmişti (İnalçık, 2005, ss. 51-52-53). Zira meşruiyetin kaynağı adalet idi. Yavuz Sultan Selim, devletin kurumlarının gelişme çağında, adaletin tecelli etmesi için gece yarılara kadar halkın şikâyetlerini dinleyerek çözümler aramıştı (İnalçık, 1965, ss. 50-51). Bu anlayış, devletin kuruluş felsefesinde yerini bulan; “Adalet mefkûresinin” (Turan, 2003, s. 407), yönetime yansımından başka bir şey değildi. Ancak padişahların; adaletin yerini bulmasındaki gayretleri, bazı taşra yöneticileri tarafından göz ardı edilmişti. Taşra yöneticileri, ellerindeki güç ve yetkileri usulsüz bir şekilde kullanarak zaman zaman halka zulüm yapmışlardı. Zulüm ve suistimallere mani olunması ile kurumsal yapının daha dinamik olması için teftiş etkili bir şekilde kullanılmıştı (Mumcu, 2007b, s. XV).

Taşra denetiminin hareket noktasını; Fatih Sultan Mehmet’in çerçevesini oluşturduğu, II. Bayezid ile Yavuz Sultan Selim’in şekillendirip Kanunî Sultan Süleyman’ın ana hatlarını belirlediği; idari, mali ve askerî mevzuatlara dair kanunlar oluştururdu. Kanunlara uymayarak zorbalık yapan yönetici ve emrindkiler ise cezalandırılırlardı (Emecen, 2009, s. 256). Ancak Divân-ı hümayûna iletilen konuların araştırılıp isnat edilen suçların gerçekleşip gerçekleşmediği teftiş ile tespit edildikten sonra gerekli işlemler yapılırdı (Ekinci, 2017, s. 372).

Mehayif müfettişleri görevlendirilirken, oldukça seçici davranılmıştı. Soruşturmanın mahiyetine göre bir üst dereceli bürokrattan, taşradaki idareciye kadar mehayif müfettişliği görevi verilirdi. Bunlar, soruşturma mahalline vardıkları zaman bir dellal aracılığıyla teftiş yapacaklarını halka duyururlardı. Teftiş sırasında herhangi bir sorunla karşılaşılması için de üst düzey güvenlik önlemlerinin alınmasına dikkat edilirdi (Bostan vd., 1993, s. 425). Güvenliğin sağlanmasında ise timarlı sipahiler sorumlu tutulurlardı. Şayet sipahiler, güvenliğin sağlanmasında ihmalkâr davranırlarsa, timarları mehayif müfettişlerince alınabilirdi. Güvenliğin sağlanmasının ardında haksızlığa uğradıklarını iddia edenler, yargılama sürecine dahil edilerek hak talebinde bulunmaları sağlanırdı. Müşteki ve sanık olarak taraflar mahkemede yerlerini alırlardı (Yazıcı, 2019, ss. 449-450). Müfettişlerin kararlarına hiç kimse müdahalede edemezdi. Teftiş sonucunda elde ettikleri bilgiler

ile nihai kararlarını, Divân-ı hümâyûna arz ederlerdi (Uzunçarşılı, 1988a, s. 128). Devlet düzeninin sürdürülüp halkın mağdur edilmemesinde, bunların, raporları önemliydi. Teftiş raporlarına göre taşra yönetimini görevden el çektirme yetkileri de bulunmaktaydı.

Sipahi Turak oğlu Murat'ın, reâyâdan Şaban'ı öldürüp kaçması üzerine Nova (?) kadısına gönderilen hükümde şer'-î şerife göre davranılması emredilerek emrin yerine getirilip getirilmediğinin anlaşılması (teftiş) için de bir çavuşun görevlendirildiği belirtilmişti (BOA MD 71, h. 28, s. 13). Şer'-î hükümlerin (adli kararların), yerine getirilip getirilmediğinin denetlenmesinde merkezi yönetim, mehayif müfettişi olarak seyfiyeden çavuşları da atamıştı. Çavuşlar, taşrayı; idari, adli olarak teftiş ettikleri gibi ticari faaliyetlerini denetlemek için de görevlendirilirdi. Alasonya kadısı, pazar yerlerinde kalb akçelerin eşkıyalar tarafından kullanıldığını, Divân-ı hümâyûna arz etmişti. Bunun üzerine eşkıyaların durumunun teftişi için Perviz Çavuş görevlendirilmişti (BOA MD 73, h. 510, s. 217). Taşranın teftişinde çavuşların görevlendirilmesi ile taşra yöneticilerine daha çok nüfuz edilip suistimallerine mani olunmak istenmesinden kaynaklanmıştı. Zira bürokratik askerî yapının asli unsuru olan çavuşlar marifetiyle haksızlıkların üzerine gidilerek taşradaki yöneticilere bir gözdağı verilmek istenmişti. Çavuşlar, teftişlerinde taşra idaresinin gücünden etkilenmeden, kanunlar gereğince soruşturmalarını yaparak, nihai kararın verilmesi için Divân-ı hümâyûna raporlarını sunarlardı. Tutulan raporların, Divân-ı hümâyûna sunulmasıyla taşra yönetimi hakkında alınması gereken önlemler ile çözüm odaklı kararlar daha hızlı hayata geçirilebilmekteydi.

Müfettiş raporlarıyla taşranın işleyişi ile yöneticiler hakkında bilgi edinildiği gibi halkın da hangi konularda sorunlar yaşadığı öğrenilmekteydi. Taşranın teftişinde; halkın, Divân-ı hümâyûna sunduğu arzlar da önemli bir kaynak oluşturmaktaydı. Merkezi yönetim, halkın arzlarına binaen şikâyet konularının araştırılmasını sağlayarak huzur ve güven iklimini oluşmasına gayret ederdi. Bu bağlamda yapılan soruşturma ve kovuşturma neticesinde; şikâyet konularının gerçekleşip gerçekleşmediği, mehayif müfettişlerince aydınlığa kavuşturulup gerekli işlemler yapılarak önlemler alınmıştı. Hınıs sancakbeyinin sancak genelinde halkın güvenliğini sağlayamaması; Divana arz edilmesi üzerine, sancakbeyinin sorumluluğunu yerine getirmesi emredilmişti. Aksi takdirde sancağının elinden alınarak cezalandırılacağı belirtilmişti (BOA MD 27, h. 849, s. 355). Yönetim erkini kullanan taşra idarecileri; adli ve askerî yönden tam anlamıyla teçhiz edilmemişlerdi. Her an teftiş edilerek merkezi yönetimin gözetiminde tutulmuşlardı. Bu uygulamayla merkezi yönetim, taşra yöneticileri

üzerinde her zaman muktedir olduğunu göstermek istemişti. Sancakbeylerinden bazıları, taşrada görevlerini kötüye kullanmışlardı. Mora sancakbeyi, ehl-i örf ile işbirliği yaparak halka maddi ve manevi zulüm yapıp sancak genelindeki kalpazanları yakalamayarak görevini suistimal etmişti. Sancakbeyinin, suçlulara karşı kanun gücünü kullanmamasında; adamlarının, bunlarla işbirliği yapmalarının yanı sıra kendisinin de görevini suistimal ederek halktan kanunsuz olarak akçe alıp zulüm ettiği Divân-ı hümayûna arz edilmişti. Bunun üzerine; sancağının elinden alınarak hakkında teftiş yapılmasına karar verilmişti (Bostan, 1993, s. 100).

Taman Kadısı Mevlana, teftiş sonucunda yolsuzluğu belirlenerek görevden azledilip cezalandırılmıştı (BOA MD 12, h. 98). Kırşehir beyi ile Kargu beyine gönderilen hükümde; Kargu kadısının teftiş sonucunda suçlu bulunduğu, Kıbrıs'a sürgüne gönderilmesine karar verildiği halde hükmün yerine getirilmediği gibi Kangırı sancağına bağlı dokuz kadının, Kargu kadısını yeniden teftiş için toplandıkları belirtilmişti. Yeniden teftiş yapılması hakkında bir emrinin olmadığına rağmen neden böyle bir uygulamaya gidildiği de sorulmuştu. Ayrıca kadıların elindeki telhisin³ alınarak başkente gönderilmesine, suçlu bulunan kadının ise çavuş nezaretinde Kıbrıs'a sürgün edilmesine, çavuşun görevi yerine getirdiğine dair beylerbeyinden temessük⁴ alıp başkente gelmesine karar verilmişti (BOA MD 27, h. 820, s. 342). Kaza yönetiminde hem idari hem de adli yetkilere sahip kadıların, adaletten ayrılmamaları için hükümlerin son kısımlarında; "Hak üzere olub tezvîr ve telbisten ve şuhud-u zurdan hazer idüb..." (BOA MD 72, h. 370, s. 194) kesin emirler bulunmasına rağmen kadıların haksız karar vermeleri, halkın adalete olan güvenini sarsmıştı. Merkezi yönetim, halkın yönetime olan güvenini sağlamak için mehayif müfettişlerini görevlendirerek tahkikat yaptırmıştı. Suçları tespit edilenler hakkında da cezai, idari işlemler yapılarak cezalandırılmışlardı.

Kadıların kararlarında adaletli olmaları için denetimleri farklı usûl ve kurallarla yapılarak haksızlıklarına mani olunmak istenmişti. Bu bağlamda kadılar,

---

³ **Telhis:** Kısaltılmış, hulasa, haline getirilmiş yazı demektir. Eskiden sadrazamlar herhangi bir mesele hakkında padişahın müsaadesini, mütalâasını veya emrini almak için bunu gayet açık ifade ve güzel yazı ile yazılmış olarak yazıp gönderirlerdi ki, bunun adı telhis idi. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ünal, Osmanlı Tarihi ve Sözlüğü, s. 676-677.

⁴ **Temessük:** Senet, hüccet; borç için alınıp verilen kâğıt. Osmanlı diplomatiğinde bir borcun ödenmesinin kabul edilmesi, bir şeyin teslim alındığının gösterilmesi gibi hususlarda karşı tarafa verilen bir nevi senet (OBD, 281), Ünal, Osmanlı Tarihi ve Sözlüğü, s. 677.

doğrudan padişah tarafından görevlendirilen casuslarca denetlenebilirlerdi (İnalçık, 2015, ss. 150-151). Ayrıca görevlerini suistimal eden bazı kadılar hakkında; Divana yapılan şikâyetler, onların teftiş edilmeleri için bir gerekçe oluşturmaktaydı. Rodos beyine ve İstanköy kadısına gönderilen hükümde Rodos kadısının zulmünden ada halkının huzursuz olduğu, kadının zulmünün önlenmesi için, adaya bir kadı ile çavuşu gönderip teftiş etmesine karar verilmişti (BOA MD 69, h. 531, s. 269). Kadılar soruşturmalarında suçlu bulunurlarsa görevden el çektirme cezasını müfettişler veremezdi. Cezalandırılmaları, padişah buyruğuyla yerine getirilirdi (Ekinci, 2017, s. 372).

Yargı erkinin önemli görevlilerinden biri olan naiblerde, suistimalleri nedeniyle teftiş edilerek haklarında kararlar verilmişti. Bunların, bağlı buldukları kadınlara hükümler gönderilerek iddia edilen şikâyet konularının araştırılması, teftiş sonunda suçun sübuta erip ermediği sicil (rapor) edilip Divana gönderilmesi istenirdi. Pogonya kadısına gönderilen hükümde kazaya bağlı Lipanca, Ostanca, Mesarya, Odurcani, Olagi ve Alovista köylüleri, naibin yanına akrabalarını da alarak zorla malları ile akçelerini aldıklarını arz etmişlerdi. Halkın mağduriyetinin giderilmesi için naib ve yanındakilerin teftiş edilmesine, teftiş süresince naibin görevden el çektirilerek yargılamanın adil yapılmasına hükmedilmişti (Bostan vd., 1993, s. 302). Şart (?) mahkeme naibi hakkında da yapılan teftiş sonunda; gayr-i ahlaki davrandığı ile halktan bazılarını suçsuz yere astırdığı anlaşılmıştı. Ayrıca naibin, halkın mülkünü zimmetine geçirip ellerinden zorla akçeler aldığı da teftiş sonunda belirlenmişti. Naibin suçunun kesinleşmesi nedeniyle görevden azline, suç dosyası ile başkente gönderilmesine karar verilmişti (BOA MD 74, h. 294, s. 84). Mehayif müfettişleri böylece adaletin tecelli etmesi için çalışarak toplumsal huzurun sağlanmasına da hizmet etmişlerdi.

Haklarından çeşitli suçlardan dolayı soruşturma yapılanların; teftişlerinde, suçlu olduklarına dair herhangi bir delilin bulunmayışı, merkezi yönetimin, teftişin adil yapılması için ısrarla telkinde bulunmasına neden olmuştu. Bu şekilde mehayif müfettişlerinin, herhangi bir sebeple delil karartmalarına çalışılmıştı. Şam beylerbeyi ile Ramle kadısına gönderilen hükümde Ramle mahkemesi naibinin, hakkında zalim olduğuna dair şikâyette bulunulmasına rağmen naibin; ilim ve irfan sahibi olduğuna dair teftiş sonunda rapor (sicil) edildiği belirtilmişti. Teftişin selahiyeti bakımından; naibin yeniden denetlenmesine, halka zulüm yapıp yapmadığının araştırılarak hazırlanan raporun başkente gönderilmesi emredilmişti (BOA MD 27, h. 825, s. 344).

Sancakbeyleri hakkında özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında; görevlerini suistimallerine dair, Divana pek çok şikâyetler yapılmıştı. Bağdat

beylerbeyine gönderilen hükümde Refahiye sancakbeyinin, sancağa bağı beş kazadan ikisinin, 1572 senesinde, 100.000 akçe olan gelirini, zimmetine geçirdiği için azledildiği belirtilmişti (BOA MD 27, h. 695, s. 291). Semendire sancağındaki tahsildarların; ağnam⁵ vergisini kanuna ve deftere göre toplamadıkları, Divana şikâyet edilmişti. Yapılan teftiş neticesinde suçlu olduklarına karar verilmişti. (BOA MD 26, h. 228, s. 87). Mora beyi ve kadısı; adaya, ağnam vergisinin tahsili için gelen tahsildarların, naiblerle işbirliği yaparak verginin toplanmasında çeşitli hileler yaptıklarını, halkın bu durumdan muzdarip olduğunu, tahsildarların teftişi için Mora nazırının yanında Mehmet Çavuş ile bir kadının da görevlendirilmesini Divana, arz etmişlerdi. Mora beyine gönderilen hükümde ise kendisi ile beraber kadı ile Mehmet Çavuş'un, mehayif müfettişi olarak görevlendirildikleri ve yapılan kanunsuzluklar ile hilelere mani olmaları gerektiği emredilmişti (BOA MD 24, h. 270, s. 99).

Taşrada yolsuzluğun ve görevi kötüye kullanmanın boyutu değişerek zincirleme ağ haline dönüşmüştü. Sancakbeyi (ehl-i örf) ile kadı (ehl-i şer') gibi yöneticiler, suç örgütü oluşturup çıkar sağlamışlardı. Diyarbekir beylerbeyi ile Amid kadısına gönderilen hükümde Harput sancakbeyinin halka zulüm yaptığı, kendisinden şikâyetçi olanları, falakaya yatırıp dövdürdüğü, sancakta buğdayın kilesini beş ay vade ile yüz akçeye, pamuğun batmanını ise kırkar akçeye satmadığı, buğdayın kilesini yüz seksen akçeye, pamuğun batmanını ise yüzer akçeye satarak haksız kazanç sağladığı belirtilmişti. Ayrıca sancakbeyinin; bazı köylere hububat vermediği halde yanına kadıyı da alarak her köye yüzer kile buğday verdiğini sicil ettirip köylülerden fazlasıyla buğday aldığı da Divana, arz edilen hususlar arasındaydı. Sancakbeyi ile kadının teftiş edilerek haklarında isnat edilen suçların araştırılmasına yargılamanın adil yapılması için sancakbeyi ile kadının azledilmelerine, suçlarının kesinleşmesi halinde suç dosyalarının başkente gönderilmesine karar verilmişti (Bostan vd., 1993, s. 340). Bağdat beylerbeyi ile kadısına gönderilen hükümde ise sancakbeyi, voyvoda gibi yöneticilerin kanun ve deftere uygun hareket etmeyerek halkın mallarını haksız yere alarak zulmetmelerinden dolayı göç ettikleri belirtilmişti. Eyalet sınırlarındaki sorunların çözümü kendisinin sorumluluğunda olduğu hatırlatılıp güven ve huzuru sağlayamaması halinde azledileceği belirtilmişti. Bu durumla karşılaşmaması için halkın şikâyetlerini dinleyerek bahsi geçen yöneticileri teftiş etmesi, teftiş sonucunda suçlu bulunanlardan, halkın mağduriyetinin giderilmesi için haklarının

---

⁵ **Ağnam:** Koyunlar demektir. Ancak koyun ve keçilerden alınan vergi anlamında da kullanılmıştır. (bkz. âdet-i ağnam ve ağnam resmi). Ünal, Osmanlı Tarihi ve Sözlüğü, s. 18-19.

alınmasına karar verilmişti (BOA MD 69, h. 415, s. 208). Rum ilindeki sancakbeyleri ile voyvodolar, eşkıyalarla mücadelede yeterli gayreti göstermedikleri gibi eşkıyalardan rüşvet alarak onları salıverdikleri teftiş sonunda belirlenip rapor edilmişti (BOA MD 23, h. 308, s. 150). Sultanöni sancakbeyi; kethüdası ile subaşıyı, her ay halkın üzerine göndererek her haneden beşer ve altışar yüz akçe ile küçükbaş hayvanlarını vs aldırıp çeşitli zulümler yaptırmıştı. Anadolu beylerbeyi ile Sultanöni sancağındaki kadıların bu durumu teftiş ederek suçun işlenip işlenmediğine dair raporu hazırlayarak başkente göndermeleri emredilmişti (BOA MD 71, h. 243, s. 120).

Teftişte mağdurların dini ile milliyetine bakılmayarak adaletin tecelli etmesine gayret edilmişti. Eflak voyvodasına gönderilen hükümde Eflak vilayetindeki Müslüman ve zimmîlerden; Bulgar, Sırp, Rum ve Yahudi tüccarlarından bazılarının bal, yağ vs almak için geldikleri belirtilmişti. Eyaletle bağlı köy yerlerinde; zimmîlerin geceleyin konaklarken, altın ve akçelerini çaldırdıkları, hırsızların ise konakladıkları yere yakın köylüler ile kasaba halkından olabilecekleri şeklinde arz da bulduklarına değinilmişti. Kendisinin (Eflak voyvodası) ise adetlerinde; böyle hallerin olmadığını, Müslümanların hırsızlık yapamayacaklarını, tüccarlara söyleyip olay yerinde teftiş yapmayarak görevini kötüye kullandığı yönünde de şikâyette bulunulduğu belirtilmişti. Bu bağlamda yetkili olduğu eyalet sınırlarında gerekli önlemleri alarak buna benzer olayların yaşanmaması için çalışmasına, tüccarların mağduriyetlerinin giderilmesine karar verilmişti (BOA MD 34, h. 608, s. 292).

Beylerbeyleri, taşra yönetiminde birinci derece sorumluydular. Bunlar atanırken; "...eyyam-ı hümayûn-ı adalet-makrunumda bir ferd zulm ve ta'addi olduğu mesmu'-ı hümayunumun ola asla ve kat'a beyan olunacak özrün makbul olmayub..." (BOA MD 69, h. 417, s. 209) bazı sorumluluklar da verilmişti. Rum beylerbeyine gönderilen hükümde eyalette, halkın huzurunu bozan suhte eşkıyalarına aman vermeyerek halkın; can, mal ve namusunu koruması gerektiği emredilmişti. Ayrıca ele geçirilen suhtelerin, mehayif müfettişlerince teftiş edilmelerine, eşkıyalar arasında sipahilerden olanlar varsa hapsedilmelerine, diğerlerinin olay mahallinde haklarından gelinmesine karar verilmişti (BOA MD 23, h. 384, s. 181).

Taşra idarecileri gibi özel statüdeki vakıf yöneticilerinin de teftişine gerek duyulmuştu. Timar (toprak) rejimi içerisinde yer alan malikâne-divani sistemindeki; tapu resmi, malikâne sahiplerine aldırılmayıp sipahilere toplatılmıştı. Devletin böyle bir uygulamaya gitmesinde; teftiş hakkını mahfuz tutarak, hazinenin vergi kaybına bağlı zarar ettirilmemesi amaçlanmıştı (Barkan, 2000, s. 1179).

Devletin, vakıf topraklarında elde ettiği gelirlerin tam olarak belirlenmesinde zorluklar yaşanmaktaydı. Vakıf sahipleri hem idari yönden hem de vergilerin toplanması yönünden serbestlik içerisindeydiler. Yani temlik⁶ edilen vakıf toprakları; “bi’l-cümle hukuk-ı şer’iye ve rüsum-ı örfiyesi ile mefruzu’l-kalem ve maktu’u’l kadem” olarak statüleri belirlenen serbest mülkler arasındaydılar. Tahsildarlar, vakıf arazilerine giremeyip vergileri de tahsil edemiyorlardı. Temliknameye göre fazla gelir elde edip etmedikleri denetlenemediği için gelirleri kayıt altına alınamıyordu (Barkan, 2000, s. 1175). Bu durum vakıf köylerinin denetimini zorlaştırmış, vergilerin belirlenen oranda toplanmasında da bazı sorunların çıkmasına neden olmuştu. Yaşanan sorunların çözüme kavuşturulması, hazinenin zarara uğratılmaması için (vakıfların teftişi) özel yetkili müfettişler atanırdı.

Kanunî’nin son döneminde bürokrasideki çözüme emareleri; oğlu II. Selim döneminde iyice hissedilir olmuş, III. Murat döneminde Kanun-ı kadîmin bozulması ile yoğunlaşarak artmış, III. Mehmet döneminde Osmanlı bürokratik yapısı, bir dönem Osmanlı Devlet ve toplum yapısı üzerinde etkili olan eşkıyalık olaylarına bağlı olarak da rüşvet, iltimas gibi kanunsuzlarla anılır olmuştu (Yılmaz, 2021, s. 241). Görevini kötüye kullananlara; adli, idari ve mali nitelikli ağır cezalar verilerek mücadele edilmesine rağmen taşra idaresindeki bazı yöneticiler, yetki ve otoritelerini zenginleşmenin bir aracı olarak görüp görevlerini suistimal etmeye devam etmişlerdi. Mehayif müfettişleri bu nedenle geniş yetkilerle donatılarak soruşturma yerlerine gönderilip kanunsuzluklara mani olmak için çalışmışlardı. Taşra idaresinin çoklu denetim mekanizmaları ile teftişine rağmen Osmanlı bürokrasisinde işlerin yolunda gitmediği, Divân-ı hümayûna yapılan değişik konulardaki şikâyetlerden anlaşılmaktadır.

Mehayif Müfettişlerinin de Denetlenmesi

Taşra yöneticilerinin kanuna ve deftere uymayan davranışları; halk tarafından Divân-ı hümayûna şikâyet edilmesi üzerine görevlendirilen müfettişlerden bazıları da kanun ve adalet bağlamında karar vermeyerek yetki ve sorumluluklarını kötüye kullanmışlardı. Silistre sancağına teftiş için görevlendirilen Süleyman Çavuş hem subaşıya hem de halka zulüm etmişti. Bu durumun; Divân-ı hümayûna arz edilmesi üzerine müfettişin haksızlık yapıp yapmadığının araştırılmasına, suçlu bulunması

---

⁶ **Temlikname:** Arazi-i Emiriyye menfaatlerinin bir cihete tahsis veya miktarı şartlarına uygun olarak rakabenin temlikini tazammun eden vesika adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, C. III, İstanbul, 1946, s. 455.

halinde ise müfettişlik görevine son verilmesine karar verilmişti (Yazıcı, 2019, s. 451).

Taşrada stratejik öneme sahip kalelerdeki askerlerin, deftere göre teftiş etmesiyle görevlendirilen çavuşlardan bazıları, asli görevlerini yapmayarak Divana şikâyet edilmişlerdi. Gori beylerbeyi; Gori, Ahıska ve Tiflis kalelerindeki gedikliler ile askerlerin; Hüseyin Çavuşça teftişlerinin yapılmadığı Divana arz edilmesi üzerine beylerbeyinin, mahiyetindekilerinin teftişlerini yapmaları, kale hizmetinde olup da görevlerinde bulunmayanların, dirliklerinin alınarak cezalandırılmalarına karar verilmişti (BOA MD 74, h. 330, s. 97). Teftiş için gönderilen çavuşlardan bazıları görevlerini yapmadıkları için o yerin mülki amirlerince; Divân-ı hümâyûna şikâyet edilmeleri üzerine görevlerini yapmaları sağlanmıştı. Bunun yanı sıra mehayif müfettişlerinin dahi kararlarında adil davranmamaları karşısında halk çaresiz kalmamış, hak arama kapısı olarak Divân-ı hümâyûnu görerek zulme rıza göstermemişti. Bu durum; bize, halkın bütün haksızlıklara rağmen devletin yönetim merkezini bir baba gibi görüp ona sığındığını göstermektedir. Ayrıca teftişin de teftişi yaptırılarak adaletin tecelli etmesi için gayret edilmişti. Mehayif müfettişlerinin, teftişinin yapılmasında ise mülki amirler ile tebaanın, Divana yaptıkları arz ve arz-i haller belirleyici olmuştu.

SONUÇ

Osmanlılar, geniş bir coğrafyada; siyasi varlıklarını, güçlü ve dinamik devlet teşkilatlarıyla sürdürmüşlerdi. Böyle bir coğrafyada; taşra yönetiminin, idari kararları ile suistimallerinin saptanmasında teftiş çok önemli bir araçtı. Siyasi irade bu aracı etkili kullanarak taşra yönetimini, teftiş mekanizmasıyla kontrol etmeye çalışmıştı.

Çok kültürlü ve geniş bir coğrafi alanda siyasi kurumlarıyla varlık gösteren Osmanlıların; ilk bakışta girift gibi görünen yönetim yapısının işleyişinde; bir hiyerarşi ile düzenin hassas dokuları görülmekte idi. Merkezi yönetimin iradesi altında taşrada uygulanan değişik yönetim modelleri ile devletin dört bir tarafına hâkim olunmaya çalışılmıştı. Geniş bir coğrafi alanda siyasi yapısıyla var olma gayreti içerisindeki siyasi irade; yöneticilerin adil olmaları ile kurumların işleyişinde oldukça hassas davranmıştı. Ancak yönetim ağ içerisinde zaman zaman işlerin kanuna göre yapılmaması, sorunların ana kaynağını oluşturmuştu. Merkezi yönetim yaşanan olumsuzluklara rağmen halkın, yaşamını sürdürüp gündelik işlerini huzurla yapabilmesi için gayret etmişti. Bunun için taşra yönetiminde sorunların yerinde çözüme kavuşturulması için teftiş erkini önemli bir güç olarak kullanmıştı. Halk, sorunlarına yerinde çözüm bulamadığı zaman mülki yapının

zirvesindeki, Divân-ı hümâyûna müracaat edebilmişti. Bu nedenle taşranın idaresinde; halkın arzları, merkezi yönetim için önemli bir veri oluşturmuştu.

Osmanlılar, teftişin adalet bağlamında yapılmasına dikkat ederek zulme uğrayanların dinine, milliyetine vs. bakmayarak mağduriyetlerin giderilmesine öncelik vermişlerdi. Adil yönetimi ilke edinen Osmanlı padişahları, devletin sürekliliğini; halkın, devlet ile uyumluluğundan görmüşler, kurdukları idari yapı ile bunu gerçekleştirmeyi amaçlamışlardı. Ancak merkezi yönetimce alınan bütün tedbirlere rağmen devletin yönetim yapısında yer alan bürokratlar ile hizmetindekilerden bazıları, görevlerini suistimal etmişlerdi. Siyasi irade, suistimalleri önlemek için teftişe bağlı olarak cezai yaptırımlarla yolsuzlukların ve haksızlıkların önünü almaya çalışmıştı. Mehayif müfettişlerinin raporlarına binaen suçları kesinleşenlere; adli, mali ve idari cezalar verilmişti. Teftişe; siyasi iradenin her an gücü ve otoritesi, taşra yöneticilerine gösterilmişti.

Mehayif müfettişlerinin kararlarının bağlayıcı olmasına rağmen sadece bunların kararlarına göre hükümler de verilmemiş, teftişin de teftişi yaptırılmıştı. Böylece teftiş çok yönlü gerçekleştirilerek; kurumların işleyişi, yöneticilerin kanunlara uymaları ile halkın haksızlığa uğramamasına önem verilmişti. Bu durum halkın güveninin kazanılması ile siyasi iradenin meşruiyetinin korunmasında da oldukça önemli bir yere sahip olmuştu.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, MD (A. DVNS. MHM. d), 23, 24, 26, 27, 32, 34, 69, 71, 72, 73, 74.

Yayınlanmış Eserler

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Özet Transkripsiyon, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1993.

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Özet Transkripsiyon, C. I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1996.

Ahmet Lütfi (1979). *Osmanlı Adalet Düzeni*, (Sadeleştiren: Erdinç Beylem), İstanbul: Fatih Yayınevi.

Matrakçı Nasuh (2019). Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561), Hazırlayan: Göker İnan, Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Mustafa Nuri Paşa (1992). Netayic ül Vukat Kurumlarıyla Ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, C. I-II, (sadeleştiren: Neşet Çağatay), III. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

Akyılmaz, B. (1998). Osmanlı Yönetiminde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IV, 127-156.

Barkan, Ö. L. (2001). XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar, Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, C. I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Barkan, Ö. L. (2000). Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler, C. II, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Barkey, K. (2011). Eşkıyalar ve Devlet (Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi), Çeviren: Zeynep Altok, II. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Cezar, M. (1965). Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları.

Çakmak, B. (2019). Taşra İdaresinde Osmanlı Merkezîyetçiliği Gediz'de Kaza İdaresi ve Sorunları, Ankara: Hitabevi Yayınları.

Ekinci, E. B. (2017). Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, V. Baskı, İstanbul: Arı Sanat Yayınları.

Emecen, F. M. (2002). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Dönemine, *Türkler Ansiklopedisi*, C. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 24-55.

Emecen, F. M. (2009). Osmanlı Klasik Çağında Siyaset, İstanbul: Timaş Yayınları.

Emecen, F. M. (2018). Osmanlı Klasik Çağında Devlet ve Toplum, İstanbul: Timaş Yayınları.

Gökbilgin, M. T. (1977). *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı Ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Halaçoğlu, Y. (2003). XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, V. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

Halaçoğlu, Y. (2002). Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı, *Türkler Ansiklopedisi*, C. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1462-1548.

Hassan, Ümit (1998). İbn Haldun'un Metodu Ve Siyaset Teorisi, II. Baskı, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Hütteroth, W. D. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi Coğrafyası, *Türkler Ansiklopedisi*, C. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 80-94.

İnalcık, H. (1965). Adâletnameler, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, II, (3-4), 49-142.

İnalcık, H. (1966). Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, Reşit Rahmet Arat için, Ankara, 268-269 (b.2033).

İnalcık, H. (2005). Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet, II. Baskı, İstanbul: Eren Yayınları.

İnalcık, H. (2010). Osmanlılar Fütuhât, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler, III. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

İnalcık, H. (2015). Adâlet Kitabı, II. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

İpşirli, M. (2002). Osmanlı Esas Yapısının Bozulması Ve Islahı Çalışmaları Üzerine Bazı Gözlemler, *Türkler Ansiklopedisi*, C. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1462-1548.

Imber, C. (2006). Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650), (çev. Şiar Yalçın), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Karamursal, Z. (1989). Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler, II. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

Köprülü, F. (2004). Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, II. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kritovulos. (2020). Kritovulos Tarihi (1451-1467), IV. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Lybyer, A. H. (2011). Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğunun Yönetimi, (çev. Seçkin Cılızoğlu), İstanbul: Sarmal Yayınları.

Mumcu, A. (2007a). Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, III. Baskı, İstanbul: Phonenix Yayınları.

Mumcu, A. (2007b). Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı, Ankara: Phonenix Yayınları.

Özçelik, İ. (2016). Devlet-i Aliyye'nin Taşra Yönetimi Sancak Kanunnâmelerinden Örnekler (Rodos, Prizrin, İskenderiye, Çemişgezek, Antep, Kütahya ve Tarsus Kanunnâmeleri), Ankara: Gazi Kitabevi.

Ortaylı, İ. (2016). Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, II. Baskı, İstanbul: Kronik Yayınları.

Pitcher, D. E. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, Çev.: Bahar Tırnakçı, V. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Taneri, A. (2019a). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Vezîriâzamlık (1299-1453), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Taneri, A. (2019b). Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri (Kuruluş Devri), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Turan, O. (2003). Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, XX. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Ünal, M. A. (2012). Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Ünal, M. A. (2012). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık. Ünal, M. A. (2011). Paradigma Osmanlı Tarihi ve Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, III. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (2011b). Osmanlı Tarihi, C. I., Ankara, TTK Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (2011c). Osmanlı Tarihi, C. III/II, VII. Baskı, Ankara, TTK Yayınları.

Yazıcı, M. (2019). Şam Vilâyeti Mehâyif Teftişi (H. 956/M. 1549), *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 26, 447-472.

Yılmaz, S. (2017). *III. Murat Döneminde Divân-ı Hümayûn Gündeminde Osmanlı Köyü ve Köylüsü*, (Yayınlamamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yılmaz, S. (2018) III. Murat Döneminde Anadolu Ve Rumeli Eyaletlerindeki Kadı Ve Naiplerin Değerlendirilmesi, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, V, (18), 420-441.

Yılmaz, S. (2019). XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Eşkıyalık Bağlamında Bürokratik Kaos, *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (AEÜ. İİBFD)*, 3 (2), 108-128.

Yılmaz, S. (2021). Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi Ve Tebaa (Kuruluştan XVI. Yüzyıla Kadar), Ankara, Sonçağ Akademi Yayınları.